

Capitolul I

NOȚIUNEA DE GÎNDIRE

Să presupunem o ființă care ignoră orice distincție între gândire și corpuri. Această ființă va lua cunoștința de dorințele și sentimentele sale, dar cu siguranță va avea despre sine o noțiune mult mai puțin clară decît noi despre noi înșine. Se va simți, ca să spunem așa, mai puțin interioară sieși decît noi, mai puțin independentă de lumea exterioară. Conștiința pe care o avem noi de a gândi ne separă, într-adevăr, de lucruri. Dar, mai cu seamă, cunoștințele psihologice ale unei asemenea ființe vor fi total diferite de ale noastre. De exemplu, visele i se vor părea o irupere a exteriorului înăuntru. Cuvintele vor fi legate de lucruri și a vorbi va consta în a acționa direct asupra corpurilor. Invers, corpurile exterioare vor fi mai puțin materiale: ele vor fi penetrate de intenții și de voință.

Vom încerca să arătăm că acesta e cazul copilului. Copilul ignoră complet specificitatea gândirii și aceasta chiar în stadiul în care se lasă influențat de cuvintele adulților referitoare la „spirit”, „creier”, „inteligență”.

Tehnica de urmat, chestionarea orală a copilului, este, așadar, următoarea. Întrebăm: „Știi ce înseamnă a gândi? Cînd te afli aici și te gîndești acasă sau la vacanță, la mama, știi ce înseamnă să te gîndești la ceva?”. Cînd copilul a înțeles, continuăm: „Ei bine! Cu ce se gîndește?”. Dacă nu înțelege, caz rar, detaliem: „Cînd mergi, mergi cu picioarele. Ei, cînd te gîndești, cu ce te gîndești?”. Oricare

ar fi răspunsul, insistăm pentru a vedea ce ascund cuvintele. În fine, întrebăm dacă, deschizînd capul fără a muri, s-ar putea vedea gîndirea sau atinge, sau simți cu degetul etc. Bineînțeles, aceste din urmă întrebări, care sînt sugestive, trebuie păstrate pentru final, adică pentru momentul în care nu putem să-l facem pe copil să vorbească de la sine.

Mai mult, cînd copilul invocă unele cuvinte învățate, cum ar fi „creierul”, „sufletul” etc., ceea ce se întîmplă uneori, trebuie să-l chestionăm asupra acestor cuvinte pînă ajungem să vedem cum le-a asimilat. E posibil să nu fie la el decît simplu verbalism. E posibil, dimpotrivă, să aibă deformări în întregime sugestive.

Astfel, am putut degaja trei stadii, din care primul e ușor de distins de celelalte două și ar părea să conțină un element pur spontan. În timpul acestui stadiu, copiii cred că se gîndește „cu gura.” Gîndirea este una și aceeași cu vocea. Nimic nu se întîmplă în cap sau în corp. Natural, gîndirea este confundată cu lucrurile înseși în sensul că vocabulele fac parte din lucruri. Nu există nimic subiectiv în actul de a gîndi. Vîrsta medie a copiilor din acest stadiu este de 6 ani.

Al doilea stadiu e marcat de intervenția adultului. Copilul a învățat că se gîndește cu capul; uneori el chiar face aluzie la „creier.” Numai trei circumstanțe denotă o anumită spontaneitate la copil. Mai întîi e vîrsta: spre cea de 8 ani am întîlnit noi asemenea răspunsuri. Dar, mai cu seamă, e continuitatea care există între primul și cel de-al doilea stadiu. Într-adevăr, gîndirea este adesea concepută ca o voce în cap sau în gît, ceea ce marchează persistența influenței convingerilor anterioare ale copilului. În fine, e materialitatea pe care copilul o împrumută gîndirii: gîndirea e din aer sau din sînge etc.

Cel de-al treilea stadiu, a cărui vîrstă medie e de 11-12 ani, marchează dematerializarea gîndirii. E greu, fără îndoială, să distingî net acest al treilea stadiu de cel de-al doilea. Dar esențial

pentru noi este să-l distingem pe al doilea de primul, adică aportul adultului la convingerea copilului.

§1. PRIMUL STADIU: SE GÂNDEȘTE CU GURA. — Fiica lui Stern⁴, Hilda, credea că noi gândim cu limba și animalele cu botul. Ea admitea, în plus, că oamenii gândesc atunci când vorbesc și nu mai gândesc atunci când închid gura. După materialele noastre, aceste convingeri infantile sînt foarte generale.

MONT (7;0)⁵: „Știi ce înseamnă a gândi? — *Da*. — Gîndește-te la casa ta, vrei? — *Da*. — Cu ce gîndești? — *Cu gura*. — Poți gîndi cu gura închisă? — *Nu*. — Cu ochii închiși? — *Da*. — Cu urechile acoperite? — *Da*. — Închide gura și gîndește-te la casa ta. Te gîndești? — *Da*. — Cu ce ai gîndit? — *Cu gura*.”

PIG (9;6. Retardat): „Cunoști cuvîntul a gîndi? — *Da*. — Ce înseamnă gîndirea? — *Cînd cineva e mort și te gîndești la el*. — Te gîndești uneori? — *Da, la fratele meu*. — La școală te gîndești? — *Nu*. — Și aici (ne aflăm într-un birou al clădirii școlii)? — *Da. Mă gîndesc pentru că mă întrebați*. — Cu ce gîndești? — *Cu gura și urechile*. — Copiii mici gîndesc? — *Nu*. — Cînd mama îi vorbește, copilul mic gîndește? — *Da*. — Cu ce? — *Cu gura lui*.”

ACKER (7;7): „Cu ce se gîndește? — *Cu gura*.” Această afirmație a revenit de patru ori în cursul unui chestionar oral asupra visului, pe care îl vom reda mai jos. În continuarea întrebărilor despre animism, am adăugat: „Un ciine poate gîndi? — *Da, ascultă*. — O pasăre poate gîndi? — *Nu, ea nu are urechi*. — Cu ce gîndește ciinele? — *Cu urechile*. — O pasăre gîndește? — *Nu*. — Un melc? — *Nu*. — Un cal?

⁴ *Die Kindersprache*, Leipzig, 1907, pag. 210. Vezi, de asemenea, Sully, *Études sur l'enfance* (trad. Monod), pag. 163.

⁵ 7;0 = 7 ani, 0 luni împliniți. Punem cu italice cuvintele copilului și cu drepte cele ale examinatorului. Toate cuvintele citate sînt textuale. Ghilimelele marchează debutul și finalul unei conversații în care noi nu am operat tăieturi.

— *Da, cu urechile.* — O găină? — *Da, cu gura ei.*”

SCHMI (5 1/2): „Cu ce se gîndește? — *Cu gura.*”

MUY (6 ani): „Cu ce gîndești? — *Cu ceva, cu gura mea!*.”

Uneori, cum am văzut, nu doar cu gura se gîndește, ci și cu urechile.

BARB (5 1/2): „Știi ce înseamnă a gîndi? — *Cînd îți amintești mai mult ceva, te gîndești.* — Cu ce gîndești? — *Cu urechile.* — Cînd le acoperi, poți gîndi? — *Da... nu...*”

REHM (5;11): „Știi ce înseamnă să te gîndești la ceva? — *Da.* — Gîndește-te la casa ta. — *Da.* — Cu ce se gîndește? — *Cu urechile.* — Cînd te gîndești la casa ta, o faci cu urechile? — *Da.*”

Formula lui Barb este remarcabilă: a gîndi înseamnă a trezi la viață o voce sau un sunet uitat. Aceste cazuri fac tranziția spre următoarele, care anunță cel de-al doilea stadiu: copiii al căror răspuns îl vom cita spun deja că se gîndește cu capul, dar gîndirea încă nu e interioară, ci e încă legată de gură. Îi rezervăm pentru al doilea stadiu pe copiii care nu mai vorbesc de gură și care fac din gîndire o mică voce localizată în cap. Între cele două grupe există tot felul de tranziții, dar trebuie, din momentul în care faci clasificări, să te oprești undeva. Îi lăsăm deci în primul stadiu pe copiii care pronunță în mod explicit cuvîntul „gură”:

CERES (7 ani): „Cu ce se gîndește? — *Nu știu.* — Unde gîndești? — *În cap.* — Unde? — *În gură, înăuntrul capului.*”

RATT (8; 10): „Cînd te gîndești la casa ta, unde te gîndești? — *În cap.* — Ce există în cap? — *Nimic.* — Cum te poți gîndi la casa ta? — *Cu gura.*” „În capul tău există cuvinte? — *Nu.* — Există vocea? — *Da.* — Vocea și gîndirea sînt același lucru? — *Da.*”

KENN (7 1/2): „Cu ce gîndești? — *În capul meu.* — Capul tău e gol sau plin? — *Plin.* — Dacă s-ar deschide capul tău, s-ar vedea cînd gîndești? — *Nu, pentru că nu se poate vedea.* — Dacă s-ar putea privi în capul tău fără ca tu să mori, gîndirea ta s-ar vedea? — *Nu se aude*

cînd se vorbește încet. — Cu ce se gîndește? — Cu capul. — Cu ce din cap? — Cu gura. — Ce există în cap? Există gîndirea? — Da, cînd te gîndești la ceva. — Ce se întîmplă în cap? — Se vorbește. — Cînd ai gura închisă, te gîndești? — Da, fără a vorbi. — Cu ce gîndești cînd nu vorbești? — Cu gura. — Ce există în cap cînd gîndești? — Nimic. — Ai putea vedea gîndirea? — Nu. — Eu aș auzi-o? — Nu. — Aș simți-o dacă aș pune degetul? — Da.”

Acest ultim caz e excelent. Se văd aici rezistența și spon-taneitatea convingerii copilului: fără nici o sugestie, copilul începe prin a spune că gîndirea nu se aude cînd vorbești încet, abia apoi realizează că se gîndește cu gura. Gîndirea e deci o voce interioară silențioasă. De remarcat că această voce poate fi simțită cu degetul: Kenn anunță astfel cazurile în care gîndirea va fi explicit asimilată aerului (aerului gurii cînd ea vorbește).

La copiii precedenți există o convingere spontană la baza răs-punsurilor date. La alții nu există nimic la începutul chestiona-rului oral, dar acesta declanșează o convingere, însă nu sugerată și, interesant, asemănătoare precedentelor:

MÉTR (5;9): „Cînd gîndești, cu ce gîndești? — *Nu știu.* — Cu mîinile? — *Nu.* — Cu capul? — *Nu. Niciodată nu vezi gîndul.* — Cu ce citești? — *Cu ochii.* — Poți gîndi cu ochii închiși? — *Da.* — Cu gura închisă? — *Nu, nu pot.* — Cu urechile acoperite? — *Da.* — Co-piii foarte mici gîndesc? — *Nu, ei nu știu. Sînt prea mici.* — Cu ce se gîndește? — *Nu știu. Nu am văzut niciodată.* — Se gîndește cu capul? — *Nu.* — Dar cu ce? — *Cu gura.”*

Avem aici un excelent exemplu de convingere declanșată. O vedem degajîndu-se pas cu pas, fără ca noi să intervenim direct, dar și fără ca copilul să descopere imediat o soluție.

Adesea găsim variante, dar ele sînt rare. Un singur copil (Go, 5;9) ne-a spus că gîndim cu *inima*. Dar acesta trebuie să fi fost un cuvînt învățat, fiindcă, pe parcurs, Go și-a schimbat ideea și

a afirmat că gândim cu urechile. Cu excepția acestui copil, toți subiecții pe care nu-i putem clasa în al doilea sau în al treilea stadiu ne-au declarat că se gândește cu gura sau cu urechile. Ne-am putea aștepta ca acești subiecți să fi fost vizuali sau auditivi și ca primii să creadă că se gândește cu ochii. Dar nimic din toate acestea, și problema imageriei pare să nu joace nici un rol. Cel puțin, singurii doi copii care ne-au spus că se gândește cu ochii au găsit răspunsul după ce au fost chestionați asupra viselor, ceea ce reduce valoarea acestor afirmații.

Cum se poate interpreta această asimilare a gândirii cu limbajul? Mai întâi, trebuie remarcat că vocabula „a gândi” are, pentru copiii noștri, un sens restrâns: a gândi pentru ei înseamnă a reflecta, a medita, adică a gândi cu efort. Dar asta pentru că ei nu au luat cunoștință de nici o altă manifestare a gândirii, cu excepția visului, despre care urmează să vorbim. Cuvântul „memorie” este în general necunoscut școlărilor noștri și, când îi întrebăm cu ce ne „amintim”, sau nu înțeleg, sau spun că tot cu gura. Dacă termenul de gândire are deci un sens restrâns pentru ei, e totuși singurul care desemnează, pentru copii, o activitate strict mintală. Or, tocmai am văzut că, după părerea lor, această activitate mintală are ca unic sediu gura. Așadar, ce-i de spus?

Aici trebuie introdusă o distincție esențială. Stern⁶ a pretins că, de pe la trei ani, se face o diferențiere între fizic și psihic, în sensul că copilul folosește anumite cuvinte care înseamnă „a crede”, „a părea” etc., ca în această frază: „Cred că o doare capul.” Copilul ar distinge deci realul perceput și interpretarea sau ipoteza, adică ar distinge între lucruri și gândire. Dar trebuie să ne ferim de „sofismul implicitului” și trebuie să separăm planul acțiunii de cel al reflecției. Pe planul acțiunii, sau de folosire efectivă a gândirii,

⁶ *Die Kindersprache*, Leipzig, 1907.

e clar într-adevăr că copiii despre care vorbește Stern încep să distingă percepția imediată de realitatea presupusă ori conchisă. Aceasta e o achiziție deosebită. Dar nu e un motiv ca acești copii să fi conștientizat această dualitate (adică să fi remarcat ce făceau implicit). Nu e, mai ales, un motiv ca ei să fi extras din această dualitate ideea unei realități percepute și a unei gândiri pe care să o interpreteze.

În fine, nu e un motiv pentru ca ei să fi deosebit în general psihicul de fizic. Singura descoperire pe care au făcut-o acești copii e că realitatea nu mai ascultă în întregime de dorințe sau de afirmații (vezi *L. P.*, pag. 300-301). Dar realitatea fizică poate foarte bine, în acest stadiu, să rămână pătrunsă de intenții, de psihism etc., la fel cum copilul poate foarte bine să ignore încă gândirea proprie sau să o conceapă ca pe o voce materială.

Avem deci dreptul, dacă vrem să vorbim despre dezvoltarea noțiunii de gândire, să considerăm ca primară convingerea copilului cum că gândim cu gura. De la apariția sa, noțiunea de gândire se confundă deci cu noțiunea de voce, adică niște cuvinte pe cale de a fi pronunțate sau ascultate.

Există deci, în acest stadiu, o distincție între psihic și fizic? S-ar putea zice fără îndoială că da, pentru că vorbirea este o activitate a eului. Dar două restricții fundamentale ne împiedică să exprimăm lucrurile într-o asemenea manieră: pe de o parte, cuvintele, pentru copil, fac parte din realitatea materială și, pe de altă parte, ceea ce vorbirea conține ca activitate subiectivă fie nu e remarcat de către copil, fie e asimilat unui proces material, faptului de a sufla sau de a face aer. Gândirea constă astfel fie în cuvinte-lucruri, fie, mai rar, în aer.

De fapt, cuvintele, pentru copil, nu țin doar de intern sau de psihic. E ceea ce vom încerca, mai departe, să arătăm printr-o analiză directă. Vom vedea că vocabulele fac parte din lucruri și sînt situate în lucruri. Urechile și gura nu fac altceva decît să cola-

boreze cu lucrurile, să recepteze cuvintele și să le retransmită. La fel, vom vedea, într-un anumit stadiu, că visul e „în cameră”, iar gândirea este și în afară, și în gură. Nu există distincție netă între interioritatea psihică și exterioritatea materială.

Să ne mulțumim, pentru moment, cu o primă aproximare. Când îi întrebăm pe copiii „de unde vine gândirea?”, răspunzând că se gândește cu gura, ei nu ezită să dea în același timp gândirii o origine exterioară. Iată mai întâi două exemple:

ACKER (7;7) ne-a spus de patru ori, cum am văzut mai sus, că gîndim cu gura. „Cînd gîndim cu gura, de unde vine gîndirea? — *Din ochi, din afară. Vedem, atunci gîndim.* — Deci cînd nu vorbim, gîndim? — *Da.* — Cum? — *Cu gura.*” După un moment: „Cînd nu spunem nimic, prin ce gîndim? — *Prin stomac.*” Acker înțelege prin acest nume esofagul sau laringele. E deci vorba tot de voce.

RATT (8;10) ne-a spus, cum am văzut, că nu există nimic în cap cînd gîndim. „Se poate vedea vocea? — *Nu.* — Se poate simți? — *Da.* — Cuvintele au forță? — *Da.* — Spune-mi un cuvînt care are forță. — *Vîntul.* — De ce are forță cuvîntul «vînt»? — *Pentru că merge repede.* — Cuvîntul sau vîntul? — *Vîntul.* — Spune-mi un cuvînt care are forță. — *Cînd dai o lovitură de picior.* — E un cuvînt? — *Nu.* — Spune-mi un cuvînt care are forță. — ... — Cu ce gîndim? — *Cu gura.* — Ce se află în cap cînd gîndim? — *Nimic.* — Ce face vocea? — *Vorbește.* — Știi ce sînt cuvintele? — *Cînd vorbim.* — Unde e cuvîntul «casă»? — *În gură.* — E în cap? — *Nu.*”

V-ați putea îndoi poate de valoarea acestor exemple înainte de a vedea rezultatele noastre asupra cuvintelor (§4 și cap. II). Dar, în lumina acestor rezultate, aceste două cazuri devin clare. Nici unul, nici celălalt din acești copii nu a deosebit cuvintele de lucrurile numite. Acker crede deci că e suficient să vezi o casă pentru a gîndi în același timp cuvîntul, ca și cum numele ar fi înscris pe lucru. Ratt nu înțelege că lucrurile, nu numele au forță. Numele e deci

perceput ca fiind în lucru: așa cum senzualiștii își reprezentau gândirea ca pe un joc de imagini imprimate în creier sub presiunea obiectelor, la fel copilul își reprezintă gândirea ca articulare a cuvintelor depuse în gură sub presiunea lucrurilor.

Iată acum cazul unui copil care are o concepție proprie despre memorie, caracteristică pentru realismul despre care vorbim:

SCHI (6 ani) pronunță spontan cuvîntul „memorie.” „Ce e memoria? — *E atunci cînd ne amintim ceva.* — Cum ne amintim? — *Dintr-o dată aceasta revine în sufletul nostru. Mai întîi ni s-a spus ceva, aceasta vine în sufletul nostru, apoi iese și revine.* — Iese? Și unde se duce? — *În cer.* — Crezi asta? — *Da, nu știu, dar spun ce știu [ce cred].*”

Migrarea amintirii în cer este, cu siguranță, fabulată. Dar rămîn expresiile semnificative: „a ieși” și „a reveni.” Trebuie să le luăm *à la lettre*, pentru că vom vedea că Schi ne va spune că și visele „ies” cînd dormim (vezi cap. III, §2: „*Cînd nu dormim, este în capul nostru. Cînd dormim, iese*”... „*merge lîngă perete*”). Nu trebuie să-i atribuim lui Schi nici o precizare asupra „cum”-ului acestor fenomene: cuvintele lui semnifică pur și simplu că el nu ajunge să-și reprezinte amintirile, cuvintele auzite și visele ca „interioare.” Vom vedea, apropo de numele lucrurilor, alte cazuri, analoge, ale unor copii care spun că numele este „în cameră” (vezi cazul lui Roc, cap. II, §2).

Pe scurt, în măsura în care gândirea este asimilată vocii, ea ține de lucrurile înseși. Ne permitem pur și simplu să facem apel la rezultatele cap. II pentru a arăta temeinicia acestei concluzii. Cît despre al doilea aspect al gândirii, aspectul intern, care constă, esențial, pentru copil, într-o articulare a cuvîntului, să încercăm acum să revelăm că este și el material și că ține, în mod ciudat, de lumea exterioară.

Într-adevăr, majoritatea copiilor n-au remarcat această activitate internă. A gândi înseamnă a vorbi, și a vorbi vine de la sine,